

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍՈՐԵԱԾԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

8աւ զդացի կարդալով թերթիդ մէջ Հ. Վարդանեանի յօդուածը (Հանդ. Ամ. 1922, էջ 269—300), ուր անարդար կերպով Կ'աշխատի դատափետել զիս։ Ամէնուս ալ նպատակն է համար ճշմարտութեան։ Մարդ իր պրպումներուն մէջ կրնայ յաճախ սխալիլ, բայց ասոր համար դատապարտել զինքը՝ ոչ ոք իրաւոնք ունի, եթէ միայն սխալը չարամտութեամբ եւ դիտմամբ եղած չէ։ Ո՞վ չգիտէ որ լաւ է, բայց ովկ կրնայ ըսել թէ կրնայ յիշել ու աչքի առաջ բերել այն բոլոր մանր մունք յօդուածները, որ որեւիցէ բառի առթիւ տպուած են զանազան ժամանակներ, մանաւանդ Քիզանդիոնի մը կամ Ազատամարտի մը եւ կամ ուրիշ հասարակ օրաթերթի մը մէջ, որ “այսօր կայ եւ վաղիւ ի հուր արկանի”։ Ճոխ մատենադարանի մը մէջ նստած, ամէն յարմարութիւն ունեցող անձի մը համար դիւրին է ազատօրէն խօսիլ, բայց նոյն խսկ այսպիսիներն ալ կրնան դարձեալ սխալիլ ու թերանալ։

Հ. Վարդանեան “յապճեպով եւ շատ վեր ի վերոյ գրուած” կը համարի յօդուածս. ինչո՞ւ որովհետեւ 14 բառ միայն յիշած եմ իրբեւ նոր բառ, մինչդեռ ինքը 31 բառի վրայ կը խօսի։ Բայց այս հաշիւը ճիշտ չէ։ Հ. Վարդանեան նպատակ ունի կազմել Ռուկեդարեան հայերէնի բառարան եւ ամէն բառ՝ որ նոր է, իրեն համար կարեւոր է։ Խսկ ես կը կազմեմ Արմատական բառարան եւ ինձ կարեւոր են միայն այն բառերը, որոնք կը ներկայանան իրբեւ նոր արմատ կամ արդէն ծանօթ արմատ մը նոր կողմով մը կը լուսաբանեն։ Այս պատճառով ինձ համար ամենեւին կարեւորութիւն ըունին հաւատաւոր, անուղղայ, դատարկանուն; լուսնաթիւ, կախարդինք եւ ուրիշ նման բառեր, որոնք շատոնց ծանօթ են։ Յազագիլ կարեւոր է՝ յ նախդրին համար. խսկ ազագեմ ներգործականը չեմ յիշած, որովհետեւ նոր չայկավեանի մէջ յիշուած է, ճիշտ ինչպէս որ Միխայէլ Ասուրի բառացանկիս մէջ թիլ չեմ յիշած, որովհետեւ նոր բառ չէ եւ կայ Առձեռնի մէջ ճիշտ այն նշանակութեամբ, ինչ որ Հ. Վարդանեան երեւան կը հանէ մասնաւոր քննութեամբ իր յօդուածին մէջ։

Հիմայ տեսնենք թէ այս 14 բառերու մա-

սին ինչ տարբերութիւն կայ իմ եւ Հ. Վարդանեանի ըսածներուն մէջ։ Հինգ բառի վրայ (երու, պարաժոյժ, շօշել, յազազել, մերկառակ) չե խօսիր Հ. Վարդանեան. վաւարու բառին վրայ ես հրաժարած եմ կարծիք յայտնելէ. — մացեալ 8 բառերէն կոռզպետ եւ հաստի հարկանել կ'ընդունի ճիշտ իմ մեկնութեամբ. — կոտուր ես մեկնած եմ “կտոր”, ինքը կը մերժէ այս մեկնութիւնը եւ կը դնէ “կտրուած մաս”, որ բացարձակապէս նոյն է. — ի փետու մնտեալ ես ուղղած եմ ի միտու մնտեալ, խսկ ինքը ասիկա “շատ բռնազօսիկ”, գտնելով՝ կ'ուղղէ զինտ մնտեալ, այս երկուքէն որն է շատ բռնազօսիկ. ի նախդիրը զ դարձնել, և մասնիկը ջնջել, փ տառը հ դարձնել, երեք փոփոխութիւն միանդամայն թէ փին դարձնել մի, որ առանց այն ալ արդէն նօտրագիր գրութեան մէջ նոյն ձեւն ունի։ Խսկ եթէ Հ. Վարդանեան պիտի հակառակի՝ ըսելով թէ ի միտու մնտանել ոճ գործածուած չէ մեզ ծանօթ մատենագրութեան մէջ, կը հարցնեմ. Եթէ բառեր ամբողջ կրնան գործածուած չլինել մեզ ծանօթ գրքերու մէջ եւ նոր միայն երեւան գալ, ոճեր՝ որ աւելի փոփոխական երեւոյթներ են լեզուի մը մէջ, չե՞ն կրնար նոյնպէս առանց գործածութեան մացած ըլլալ եւ նոր միայն անկիւնէ մը գուրս գալ։ Ես այս ոճը կը համարիմ կորուած ձեւ մը եւ անոր իբր ապացոյց ունիմ կովկասի չայոց մէջ մինը մնտնել “մէկուն ուղեղը մտնել, համողել” (թքք. մին “ուղեղ”), դարձուածը։ Ի հարկէ ես իրաւունք չունիմ իմ այս ենթագրութիւնս բացարձակապէս ճշմարիտ համարելու, բայց Հ. Վարդանեան ալ իրաւունք չունի բացարձակապէս սխալ համարելու։ Ժամանակը կրնայ օր մը մին կամ միւսը ճշտել։ — Ղուղակիլ բառը ես առանց բնագիրը ձեռքիս տակ ունենալու, լոկ գուշակելով մեկնած եմ “համողուիլ, ցանկանալ”, խսկ ինքը բնագիրը ձեռքին տակ զնելով՝ “հրապուրուիլ, տարուիլ”, եւ իմ մեկնութիւնը փոխանակ գտնելով շատ լաւ գուշակուած, Հ. Վարդանեան կը համարի “շատ անկատար”, իբր թէ համողուիլ եւ տարուիլ, ցանկանալ եւ հրապուրուիլ միեւնոյն գաղափարի երանգները չըլլային։ — Տնտղիլ բառը ես չեմ մեկնած, այլ Առձեռնը դրած է “ուռիլ”, զօր կը յիշեմ ես ալ, աւելցնելով Ասկերերանէն վկայութիւն մը։ Իմ գործս եղած է ուրեմն մինչեւ հիմայ անծանօթ մնացած նոր վկայութիւն մը երեւան հանել, որուն վրայ Հ. Վարդանեան յունարէն բնագիրը բանալով՝

գտած է որ “ուռիլու չէ, այլ “մածնուշուն:” Մենք շնորհակալ ենք Հ. Վարդանեանին, բայց ինքն ալ աւելի շնորհակալ պիտի ըլլար անոր՝ որ Ոսկեբերանի յիշեալ անծանօթ վկայութիւնը մատնանշած է:

Գանք քէշտ բառին, որ ձեռագիրներն ունին ընթալու, լընթալու ձեւով. այս բառին համար ես մեկնութիւն մը չեմ տուած, այլ յիշեցուցած եմ միայն թէ Կայ պրո. կատ տգեղ եւ աղտեղին, որ թերեւս յարմարի յաջորդ անմիտ եւ ոչ իմաստուն բառերուն: Ով որ լեզուաբանական յօդուածներու ընթացիկ լեզուին ծանօթ է, կըմբոնէ թէ Կայ, ըսելով հեղինակը իր կարծիքը յայտնած չըլլար, այլ նիւթ կուտայ ուրիշներուն, որ եթէ համոզիչ պատճառներ ունենան, ընդունին մեկնութիւնը, իսկ եթէ ոչ՝ մերժեն: Ասիկա ձեւ մըն է, որ շատ տեղեր գործածած եմ ես ալ. արդէն թերեւս յարմարի (ոչ թէ կը յարմարի) բառերը իմ չեզոքութիւնս կը ցուցնեն: Իսկ Հ. Վարդանեան այս բոլորը ինծի վերագրելով՝ կ'ըսէ թէ ԱՃառեանի տուած քմածին մեկնութիւնը բացարձակապէս կը ստիպուիմ մերժել... նման թիւր կարծիք մը, եւն: Իրեն համար գիւրին էր այնուհետեւ բանալ բնագիրը եւ գտնել որ ընշտ կը նշանակէ “ազգ”:

Վերջապէս եկանք ըորէշ բառին, որ հետեւելով Հ. Ալիշանի՝ դրած եմ “կաթուղիկոս”։ Շնորհակալ եմ որ Հ. Վարդանեան երեւան հանած է հին դպրոցական դասագրի մը մէկ անկիւնը յիշատակուած մեկնութիւն մը՝ Հ. Թոռնեանի կողմէ եւ իր մէկ կարեւոր յօդուածը, որ դժբախտաբար հրատարակեր է օրաթերթի մը (Ազատամարտի) մէջ: Ուրքան “յարեւանցին”, որչափ “յանդուգն”, եւ որչափ “աւելի շրջահայեաց ըլլալու անհրաժեշտ պիտոյքներէն զրկուած”, եղած եմ, որ չեմ գիտցած այս երկուին գոյութիւնը¹:

¹ Ես յանուն գիտութեան կը դատապարատեմ այն ըուլը անձերը՝ որ զանազան առօրեա լազիրներու մէջ գիտական յօդուածներ կը տպեն առանց արտաապութեան: Առով երկու վեաս միանդամայն կը պատճառեն: “Նախ ընթերցողին” որ քաղաքական լրագիր մը առանելով, լրուեր կուզէ կարդալ եւ ոչ թէ բառերու ծագումը կը վնասէ, եւ երկրորդ գիտութեան՝ որ այնպիսի կարեւոր յօդուածներէ զրկուած կը մնայ: Աշխարհին ո՞ր անկիւնը կարելի է գանել թերթերու լիակատար հաւաքածոյ մը: Այնինայի մարանութիւնը՝ որ 30 տարեկ ի վեր ամէն կերպով եւ ամէն կողմէ կալանակ հայեաց թերթերու լիակատար հաւաքածոյ մը կազմելու (որուն համար ես ալ օգնած եմ եւ կալիսամայի իմալսանեն), գեռ իր հաւաքածոյին մէջ շատ պահաներ ունի: Կոյն իսկ այն Ազատամարտէն, որու մէկ թուին մէջ Հ. Վարդանեան իր յօդուածն է հրատարակած դժբախ-

բայց ես կը պնդեմ որ Օրբելեան իր քաւրէշը “կաթուղիկոս” իմաստով գործածած է: Ամենեւին չեմ կրնար ընդունիլ որ Օրբելեան ասորերէն գիտցած ըլլար, որպէս զի գիտնարթէ քորէշը կիւրոսն է. որովհետեւ եթէ գիտնար, ինչո՞ւ պիտի թողուր կիւրոսի մը հետ համեմատութեան դնել, ինչո՞ւ գարձեալ հանրածանօթ կիւրոսը պիտի թողուր եւ Քորէշը գործածէր: Այս ըսելով ամենեւին չեմ հակառակիր որ Արեւելեան վկայից ըորէշը ըլլայ ասորի կիւրոսը, ինչպէս կը ցուցնեն թոռնեան եւ Վարդանեան բայց յատուկ անուններն ալ ունին իրենց իբրեւ հասարակ անուն գործածութիւնը: ԺԱ. դարէն սկսեալ մեր մատենագիրները մողութիւնն ունէին, իրենք զերենք իբրեւ գիտուն երեւցնելու համար, զանազան անսովոր ձեւեր գործածել, որոնց մէջ կարեւոր բաժին մը տրուած էր օտարազգի յատուկ անուններու իբր հասարակ անուն գործածութեան: Այս տեսակէտով նշանաւոր է մանաւանդ կարապետ Սամնեցին, որուն այս կարգի տարօրինակ ձեւերը արդէն հաւաքած եմ եւ պիտի հրատարակեմ օր մը Բաղմազիպի մէջ: Եթէ նոյն թերթի պատ, խմբագրութիւնը բարեհաճի քիչ մը աւելի փութկոտութիւն ցոյց տալ Նոր Բառերու հրատարակութեան մէջ: Կոյն իսկ աւելի նորերէն ունինք զարմանալի օրինակներ. Զաքարիա Սարկաւագ (Ա. 4) կը գրէ. “Եւ Նեքաւով Զաքէոսս ի պախարակելոյ ազատ արարէք, Նեքաւովը Եղիպատիւնի կամ Բարեհաճի գիտութիւնը անուններու մէջ. ինչպէս կ'ուղիւնք որ ես ալ ձեռքիս տակ ունեցած ըլլայի, 62 թիւ կը պակսի: Եւ այս գեռ Ավենայի Միկիթարեանց քով, որ Պոլսոյ մէջ մասնաճիւղ եւ գործակալութիւն ունենալով՝ կարող էին դիպութեամբ իրենց փընտաածը հայթայթել: Հապա ինչ պիտի ըլլայ Կովկաս կամ Պարսկաստան, որոնք այնքան հեռու են եւ այնքան քիլ կը հետաքրքրուին Պոլսով: Ես շատ մատենագրարաններ պրատած եմ այս երկիրներու մէջ. ինչպէս՝ Կոյր-Նախիչևան, Բաքու, Ծովի, Ելզիանային, Ղղար, Թէհրան, Թաւուրի, Մաշտան, Բայահան. բայց եւ ոչ մէկուն մէջ Պոլսական որ եւ է լիսարի հաւաքածոյ եմ: Չեմ հաջուեր 20 տարի առաջ Մկրեան քահանայի Խջմիածնին նուրիած լազարական շատ մեծ հաւաքածուն, որ, առաջ, օրէ օր փանակու վրայ եր՝ միաբաններու անփութութեան պատճառուի: Կոյն իսկ խմբագրատունները իրենց հրատարակած թերթերը չունին ամբողջովին: Խջմիածնը չունի Արարատի ամբողջ տարիները: Թաւուրի մէջ Ա. Տէր-Արդարան 1912-1914 թուերուն հրատարակած է Միտք թերթը, բայց իր հաւաքածույն 11 թիւ կը պակսի (ճիշտ այն թուերը գիրաբարաբար, որոնց մէջ գիտապահ արժէք ունեցող յօդուածներ կան): Ես եթէ այսպէս է խմբագրատուններու եւ մէծ հաստատութեանց մէջ, ինչ ընէ ինձ պէս մասնաւոր անհատ մը . . . :

տոսի թագաւոր է, բայց հոս իրը հասարակ ա-
նուն կը նշանակէ “անկարող, տկար”, ինչ-
պէս որ Երեմիայի Բառգիլքն ալ (Ալիկոնա
1698, էջ 236) կը դրէ. ներքաւով “խել
կամ կաղ”:

Ամփոփելով ուրեմն այս բոլորը եւ ընդհանուր հանուր հաշիւ մը ընելով մեր երկուքին քննութեան առած բառերուն, կը տեսնենք որ վէճը միմայն երկու բառի վրայ է (ի փետև մտանել եւ քորէշ), որոնց համար ալ խնդիր է թէ որո՞ն առաջարկութիւնն է ուղղի :

Արժէր ուրեմն Հ. Վարդանեանի դատավիետութիւնը:

Թարգմանութեան 20 օգոստ, 1922: Հ. Յ. Աճառիսան

ԳՐԱԿԱՆ

ՅՈՒԹԵԿ ՀԱՅԵՐԵՆ ԶԵՄԱԳՐԵՑ Ս. ՆՅՈՒԻ
ՊՐՈՒՏ Ի ՍԵՐԸԾՔԻ

— (C...P...-N...{...-L{...-N...)

2.

Ա Ս Տ Ո Ւ Թ Ա Զ ՈՒ Ն Ե

248 = 1313.

ԹՈՂԴԹՔ 303: — ՍԵԺՈՒԹԻՒՆ 25X17: —
ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ միասին: — ՏԱՂՆ 29: — ՆԻՒԹ ԹՈՂԹ: —
ԿԱԶՄ փայտեա կաշեպատ: — ՄԱԿԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱ-
ՊԱՆԿ չկայ: — ՀԱՆԱԱՄԱՆՔ քայքայուած, ցեցակեր: —
ԳԻՐ բոլորզիր: — ՎԵՐՆԱԳԻՐ, Աղքանատառ, Զարդա-
զիր Խորան եւն չկան: — ԳՐԾ եւ Ստացող Ստեփանո-
սահնայ: — ԿԱԶՄՈՂ Սերովեէ քանանայ: — ԺԱՄԱ-
ՆԿ ԶԳԲ = 1313: — ՏԵՂԻ Սերաստիա: — ՏԵՂԵԿՈՒ-
ԹԻՒՆ՝ Ձեռագիրս սեփականութիւն եր Աղոսոց սուրբ
Հքիշտակապետ վանոց, ուսկից Փոխարժեցի Ս. Նշանի
մատունադառն ունից ճեռագիրներու են:

Մատեանս է Առողջական Հին Կտակարանի միավոր :

Էջ 1—88, Գիրք Ճնշդոց, Էջ 89—196,
Ելք եւ Ղեւտական, Էջ 197—259, Թիւր,
Էջ 261—305, Երկրորդ աւրելիք, Էջ 307—
349, Յեսու օրդի հաւելեայ, Էջ 391—397,

Հռութ, էջ 397—603, Յառաջաբան թա-
գաւորութեանց եւ Ա—Դ Թագաւորութիւնք:
ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ. 1. Էջ 111:
Ժ.Ժ. ԴՕ. ԴՕ: ԽԸ.ԽԸ: ՅԾ.ՅԾ: Լ.Լ:
ԲՕ.ԲՕ: ԽԵ.ԽԵ: ՕՕ: ՎԸ.ՎԸ: ՈՒ: ԺԺ:
ՃՃ: ՅՅ: ՄՄ: ԺԺ: ՃՃ.ՃՃ: ՅՅ: ՎԸ.ՎԸ:
ՄՄ: ԺԺ: ՈՒ: ԺԺ: ԲԲ*:

2. Էջ 196: «Զանարժան գծող սորտ զՍտե-
փաննոս անարժան քահանայ. որ ոչ ըստ արհեստէ,
որ ոչ ըստ փափաքանաց. գրեցի զմատեանս առ-
առւած ախաւս մարդարէին Մովկէսի. ի մայրաքա-
ղաքիս Սեբաստիայ, ընդ հովանեսու սուրբ Փրկչին.
արդ աղաչեմ զձեզ եղբարք մեղաց թռողութիւն
ինդրեցէք ի Քրիստոսէ եւ Աստուած ձեզ ողոր-
մեսից, ի Արքան (= ամէն):

3. Էջ 259. “Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած ի քո միւսանգամ գալստեանդ ողորմեայ ստացողի սորա ստեփաննոսի անպիտան քչի եւ անհմասա դրչի. ամէն (Հմմտ. եւ էջ 398, 456, 502):

4. Էջ 305. Զգերջացեալս ի գործոց բարեաց եւ զզառածեալս մեղաւը, զԱերովըէ մեղապարտ եւ անարժան քահանայ, զկազմողս սորա եւ զծնողն իմ եւ զեղբայրն աղաչեմ յիշել ի Տէր, եւ թողութիւն յանցանաց հայցել ի Տեառնէ, եւ Քրիստոս աստուած զձերն թողցէ. մեղմ մեղմ եւ առաւել մեղմ, տեաը իմ եւ եղբայրը:

5. կջ 608. «Թագաւորաց թագաւորին, որ
է որդին միածին, հանդերձ Հարք եւ սուրբ Հոգին,
որ դաւանի երրորդութիւն, փառք պատիւ եւ իշ-
խանութիւն, որ զարութիւն ետ գծողին, Ստե-
փանոս քահանային ի սմայ բազում աշխատողին, եւ
ծնողացն իւր Ծերունին, այլ զաւրինակն չնորհո-
վին, պր. Աւենդ եքսախաւախն, եւ որք արժանի
զմեզ վարկանին, մտաք ասել զՏէր ողրօվին,
միշեալ յայնժամ եւ եղիցին. յորժամ բարեաց
բաշխումն լինին. այժմ եւ յանսպառ ի յապառ-
նին: Եւ արդ գրեցաւ մատեանն այս աստուածա-
խաւ մարգարէին Մովսէսի, որ է գիրք արարածոց
եւ թագաւորութեանց, է նույն յաւետենիս որ է
Արամա ՅՊԻԱ. Եւ ըստ հայտապահ նուականի ԶԿԲ.
յամենանն յուլիս ԺԸ. յաւուր չորեքշաբաթի եւ
տանուտէր Խոյն, ընդ հովանեաւ սուրբ Փրկչին ի
մայրաքաղաքս Սեբաստիայ, ի թազս որ կոչի
Մարք. ի թագաւորութեան Հայոց պր. Աշշնի,
եւ յառաջնորդութեան տէր կոստանդեայ, եւ
յեպիկոպոսութեան տէր Ստեփաննի, եւ ընդ մեզ
թագաւորելոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որում փառք
յախիտեանս. ամէն: Արդ աղաշեմ զամենեսեան
որք կարդաք կամ աւրինակէք, մեղաց թողութիւն
խնդրեցէք ըստացողի սորայ եւ անիմաստ գրչողի.
Ստեփաննոս իանարժան քահանայի, եւ ծնողաց
իմաց Պետրոս քահանայի եւ մաւր իմայ Տիկնացի,
եւ խղաթին իմայ Մարիամի, եւ զաւակին իմայ ի
Քրիստոս փոխեցելոյն Սիմոնի, ընդ նմին միշեացիո

* Խմա՝ «Ի թվ. ԶԿ. եղաւ Սիմոն ի յունիսի Դ. այս ինքն գրիշը՝ Մտելիանոս 1311 թուլին յունիս 4 ին Սիմոն անտուն զաւակ մ'ունեցած է:

Iodp. "zurunjhuh: